

Kriisid hetiidi religioonis: Kantuzili palve ja Muršili II katkupalved

Vladimir Sazonov, Jaan Lahe

Sissejuhatus

2020. aasta alguses puhkenud koroonaviiruse pandeemia on pärast II maailmasõda inimkonnale ilmselt kõige märkimisväärses katsumus. Kuid inimkond on taolisi epideemiaid näinud juba aastatuhandeid. Kuigi katku ja muid haigusi on mainitud sumeri ning akadi tekstides juba kolmandal eelkristlikul aastatuhandel, on just hetiitidelt säilinud suurepärase allikas „Kuningas Muršili II katkupalved“. Need pärinevad aastatest 1321–1295 eKr, mil Hetiidi riiki valitses Muršili II ja, kirjeldavad päris hästi toonast rasket olukorda. Meeleheitel kuningas pöördub palju kordi jumalate poole palvetega peatada pandeemia. Ta kurdab „Kas kunagi katk lõppeb Hatimaal?“ ja kaebab jumalatele „Te lubasite katku Hatimaale¹ nii, et katk on Hatimaa raskesti alla surunud!“. Ilmselgelt oli tegu tõsise kriisiga, mis vapustas tervet Hatimaad ehk Hetiidi riiki.

Kriisid, nagu me teame, esinevad nii üksikisikute kui ka inimrühmade elus ja mõjutavad paratamatult ka religioosseid veendumusi. Religioosse kriisi all võib mõista iga ebastabiilset ja ohtlikku olukorda, mis mõjutab üksikisiku või rühma religioosset identiteeti. Kriise võivad põhjustada nii religiooni sisemine struktuur, inimese psühholoogia kui ka välised olud — sotsiaalsed, poliitilised, majanduslikud ja kultuurilised muutused.

¹ Hatimaa — nii nimetasid hetiidid tekstides oma riiki.

sed. Kriisid võivad mõjutada religioone erineval viisil. Religioonid muutuvad ja arenevad läbi kriiside.

Vana Lähis-Ida ja Vahemere piirkonna religioonilugu pakub rohkesti näiteid ettenägematute soovimatute sündmuste kohta, mis nõudsid selgitusi ja kutsusid esile mõtisklusi jumalate rolli üle. Mõned näited Vana-Iisraeli religioosest ajaloost võivad seda väidet illustreerida. Neist esimene on Iiobi raamat, mis tegeleb süütu inimese kannatuste probleemiga ja annab sellele tavapärasest Vana-Ida mõtteviisist (kannatus kui Jumala/jumalate karistus mingite rituaalsete või moraalsete eksimuste eest) erineva ning ebatraditsioonilise vastuse — kohtumine Jumalaga ja tema suuruse kogemine ongi vastus kannatuse probleemile. Teine näide on Taanieli raamat, mis vastab küsimusele, kuidas Jumal tasub Makkabite sõjas hukkunutele kuulutusega surnute ülesäratamisest (Tn 12:2). Ka see kuulutus läheb iisraeli usundi tavapärasest arusaamast (Jumal tasub ja karistab juba selles elus) kaugemale, lepitades usundis levinud arusaama surnute vegeteerimisest allilmas ja ideed Jumala õiglusest. Kuid ka Mesopotaamia kirjalikus pärandis on mitu head näidet, mis käsitlevad religiooset kriisi ning inimese kannatusi, mida seletati jumalate viha ja karistusega vt nt *Ludlul Bēl Nēmeqi, Babiloonia Teodiike* (vt Annus, Lenzi 2010; Gerhards 2011: 93–152; Horowitz, Lambert 2002: 237–245; Foster 2005: 392–409; Oshima 2013).

Käesolev artikkel keskendub kriisidele hetiidi usundis. Artiklis analüüsitakse Kantuzili² palvet ja kuningas Muršili II³ katkupalveid, mis pakuvad tõenäoliselt parimaid näiteid hetiitide maailma usukriiside kohta.

Religioosse kriisi märgid hetiidi palvetes

Hetiidid, kes valitsesid teisel aastatuhandel eKr suuremat osa Anatoolia platoost ning kontrollisid arvestatavat territooriumi Põhja-Süüria piirkonnas ja Ülem-Mesopotaamias, seisid oma ajaloo jooksul silmitsi erinevat tüüpi kriisidega, millel oli teatud mõju ka nende religiooni-

² Kantuzili oli arvatavasti 14. sajandil eKr Kizzuwatnas elanud Hetiidi prints ja jumalate Tešubi ning Hebati preester (Schwemer 2015: 3). Ta oli väidetavasti Tudhalija I ja kuninganna Nikalmati poeg (Gilan 2019: 181–182; Singer 2002: 30).

³ Muršili II oli Hetiidi suurvuninga Šuppiliuma I (valitses 1344–1322 eKr) poeg ja oli Hetiidi suurvuningas aastatel 1321–1295 eKr. Muršili II sai kuningaks pärast oma venna Arnuwanda II surma (valitses lühikest aega, 1322–1321 eKr).

le⁴ ja kuninglikule ideoloogiale (Cornelius 1974: 323–326; van den Hout 1998). Need kriisid mõjutasid nende usulisi arusaamu ja vaateid. Seda ilmestavad kõige paremini hetiitide kuninglikud palved, mis on kantud nii kuningate kui ka kogu kuningriigi ette kuhjunud muredest. Kuninglikud palved on hetiidi kirjanduse eriline žanr (Houwink ten Cate 1969: 82).

Vanariigi ajastust (1650–1500 eKr) on meieni säilinud vaid mõned palved, mis olid tegelikult maagiliste rituaalide ajal esitatud loitsud ja sisaldasid õnnistusi kuninga jaoks. Kesk-Hetiidi perioodil (15. saj eKr) omandasid palved juba arenenuma vormi. See protsess jätkus ja kulmineerus järgmisel, Uue Kuningriigi perioodil, mida tuntakse ka kui „imperiaalset“ ajastut (umbes 1400–1190 eKr). Toimusid uued arengud, mida saab täheldada pöördumistes Arinna linna päikesejumalanna poole (Fauth 1979: 227–263; Yoshida 1996; Steiler 2017; Popko 2009). Need sisaldavad uusi elemente, mis ei pärine ei hetiitidelt ega Anatooliast.⁵

Parimad näited „isiklikust“ religioossest kriisist jumalate ja inimese vahel on ilmselt kuningas Muršili katkupalved (CTH⁶ 376.A, CTH 377, CTH 378.I, CTH 378.III, CTH 378.II, CTH 378.IV, CTH 379) ja Kantuzili palve (CTH 373), mis kuuluvad Hetiidi ajaloo „imperiaalsesse“ ajastusse (Singer 2002; Schwemer 2013: 105–114). Palvete tähtsusele on osutanud tähelepanu Daniel Schwemer, kes on uurinud nende ülesehitust (Schwemer 2015: 1). Need palved kuuluvad hetiitide kuninglike palvete erilisse žanri,⁷ peegeldades kriisi inimeste, eriti valitseja, ning jumala või jumalate vahel,⁸ mis seisnes inimeste (kuninga ja tema rahva) karistamises katkuga ja Hatimaa templite hülgamises jumalate poolt.

Kantuzili ja tema jumal

Vihase jumala teema ilmneb hetiidi ajaloos esimest korda „Kantuzili palves“ (CTH 373).⁹ Schwemer avaldas 2015. aastal „Kantuzili palve“ uue tõlke, milles väidab, et allesjäänud allikates on säilinud ainult „Kantuzili

⁴ Vt Popko 1995; Haas 1994; Yoshida 1996; Steitler 2017.

⁵ Popko 1995: 102.

⁶ CTH on hetiitide tekstide kataloog; E. Laroche. Catalogue des textes hittites. Paris, 1971.

⁷ Houwink ten Cate 1969: 81–98; Singer 2002; Schwemer 2015; Metcalf 2015: 42–53.

⁸ Inimesest ja ta jumalast vt Kramer 1969: 170–182; Klein 2006: 123–143.

⁹ Singer 2002: 31–33.

palve“ keskne osa, sest „algusest on peaaegu kogu päikesejumalale pühendatud sissejuhatav hümn kaduma läinud ja sama on juhtunud lõpus oleva olulise osaga palvest vihasele personaalsele¹⁰ jumalale“ (Schwemer 2015: 4).

Alljärgnevalt esitan mõne lõigu „Kantuzili palvest“ (Singer 2002: 31–33), milles näidatakse jumala vihast põhjustatud kriisi. Tekstid algasid vihase jumaluse anumisega (Singer 2002: 31). „Kantuzili palves“ kurdetakse, et hetitide päikesejumal, kes oli ühtlasi Kantuzili personaalne jumal, oli prints Kantuzili peale vihastanud ning ta hüljanud ja „ei anna Kantuzilile tegutsemisvõimet (Schwemer 2015: 7). Kantuzili meenutab, et enne vihastamist oli jumal tema vastu alati armuline ja heatahtlik:

§ 1, read 1'–5' [---]. Mis iga[nes] jumal on muutunud kohutavalt ... vihaseks [te]ma¹¹ peale, on [pilgu kõrvale pööranud] ega anna Kantuzilile tegutsemisvõimet, [kas see] jumal [on taevas] või on ta allilmas. Sina, oo päikesejumal, (sa) lähed tema juurde. Mine ja räägi selle minu jumalusega [ja] edasta [talle] Kantuzili sõnad:

§ 2, read 6'–10'. „Oo jumal, alates sellest, kui mu ema oli mu sünnitanud, oled sa, mu jumal, mind üles kasvatanud. Ainult sina, mu jumal, oled [minu nimi] ja minu side. Ainult sina, [mu jumal], oled mind viinud kokku heade inimestega, ja ainult sina, mu jumal...“ (Schwemer 2015: 7).

Kantuzili kinnitab oma süütust, rõhutades, et ta on ju alati hästi käitunud, pole kunagi rikkunud ühtegi jumalale antud vannet ega reeglit jne. Kuid ilmselt on jumal ta hüljanud ja Kantuzili kaebleb oma raske saatuse üle:

§ 3', read 11'–14'. Ja mida rohkem ma üles kasvasin, seda rohkem tunnistasin oma jumala halastust ja tarkust kõiges. Kunagi ei vandunud ma

¹⁰ Vana-Lähis-Idas oli kombeks et igal inimesel oli oma isiklik jumal, kelle poole ta abi paludes pöördus. Vt lähemalt Espak (2008: 66): „Oletatavasti oli juba varajases Mesopotaamia usundis olemas oma isikliku jumaluse kultus. Igale inimesele oli määratud konkreetne jumalus — või oli ta selle endale ise valinud —, keda ta võis nimetada oma eestkostjaks teiste jumaluste ees ning kelle poole ta palvetes oma muredega ja vaevadega esmajoones pöördus. Sellist suhet inimese ja jumaluse vahel võiks nimetada ka isa-poja suhteks. Inimene lootis oma isikliku jumaluse kaitsele, justkui oleks tegu tema esivanema või mõjuka pereliikmega.“

¹¹ Kantuzili.

oma jumala nimel ega rikkunud vannet. Mis on minu jumala jaoks püha ja ei sobi mulle süüa, seda pole ma kunagi süüa ega rüvetanud seeläbi oma keha (Singer 2002: 32).

Kantuzili kurdab edasi:

Read 15'–9'. Ma ei ole kunagi härga aedikust ja lammast karjast omanud. Ma (ise) hankisin endale leiba, kuid ei süüa seda kunagi ise; leidsin endale vett, kuid ei joo seda kunagi ise. Kui ma oleksin nüüd paranenud, kas ma poleks teinud siis seda sinu, jumala käsul? Ja kui ma oleksin taastanud oma jõu, kas ma poleks teinud seda sinu, jumala käsul?

Read 20'–3'. Elu on minu jaoks seotud surmaga ja surm on minu jaoks seotud eluga. Surelik ei ela igavesti, tema elupäevad on loetud. Kui surelik elaks igavesti, (ise) kui ka inimese halb haigus püsiks, ei oleks see ju tema jaoks kurb (Schwemer 2015: 7).

Kantuzili palub jumalal naasta ning teda päästa. Kantuzili juhib tähelepanu rasketele haigusest taastumise vaevadele, palub jumalalt armu, andestust ja loodab saada temalt abi:

§ 7' read (*obv*). 29' – *rev*. 5. Sa, mu jumal, anna mulle tagasi minu [aukatus] ja (mu) jõud! [Oo, päikesejumal], sa oled [kõikide karjane] ja su sõnum on kõigile [armas]. [Mu jumal, kes] vihastas [mu peale] ja lükkas mu eemale [võiks samas kaaluda] hoida mind elusana! Mu jumal, kes mulle haiguse andis, halastagu [uuesti]. Olen [haiguse (?)] tõttu (palju) vaeva näinud ja näinud, kuid ma enam ei jaksa (Singer 2002: 32).

Lisaks kurdab ta, et haigus pole mõjutanud mitte ainult teda isiklikult, vaid ka tema kodu ja ta perekonda:

§ 10' read 14–17. Haiguse tõttu on mu kodu muutunud ahastuse majaks ja ahastuse tõttu tilgub mu hing minust välja. Minust on saanud keegi, kes on haige terve aasta. Ja nüüd on haigus ja äng minu jaoks liig ning ma räägin sellest pidevalt sulle, mu jumal (Singer 2002: 33).

Palve lõpus kaebab Kantuzili taas oma viletsa seisundi üle, avaldades teadmatust oma haiguse päritolu kohta. Kantuzili avaldab lootust ja palub jumalalt armu:

§ 11' read 18–21. Öösel ei külasta mind mu voodis ükski magus unenägu ja mulle ei osutata mingitki soosingut. Kuid nüüd, mu [jumal], kasuta oma ja kaitsejumala jõudu. Ma pole kunagi nägija kaudu uurinud, kas sina, mu jumal, määrasid mulle haiguse juba ema üsas.

§ 12' read 22–26. Nüüd anun oma jumala juures halastust. Kuule mind, mu jumal! Ära muuda mind selleks, kes pole kuningate väravas teretunud. Ära õõnesta mu mainet teiste inimeste juuresolekul. Neist, kellele ma head tegin, ükski ei päästa mind. Sina, mu jumal, sa [oled mulle isa ja ema]. [Ainult sina oled mu isa] ja mu ema [. . .] (Singer 2002: 33).

Siin näeme Kantuzili puhul kriisi inimese ja tema isikliku jumala (päikesejumala) vahel, inimese (siin printsi ja preestri) pettumusi ja hirmu, kes tunneb, et jumal on ta unustanud ning hüljanud, on vihastanud ega anna talle tegutsemisvõimet — on lasknud tal haigestuda. Kantuzili palub jumalatele andestust ja halastust, soovib jumala(te)lt endise olukorra taastamist, kuid ei maini kunagi, et tema haigus oleks karistus oma vigade või pattude eest. Kantuzili ei tunnista jumala ees mingit isiklikku süüd ega viita kellelegi teisele kui süüdlasele. Ta rõhutab, et on alati käitunud hästi, pole kunagi rikkunud vandeid ega mingeid jumala kehtestatud reegleid. Niipalju kui palve meile öelda võib, jumal vihastas ja tegi Kantuzili haigeks ilma igasuguse arusaadava põhjusega.

Muršili II katkupalved

Hea ettekujutuse kriisist kuninga ja hetiidi jumaluste suhetes annavad Muršili II katkupalved, mis võrreldes Kantuzili palvega näitavad mõnevõrra teistsugust lähenemist, sest jumaliku viha mõju on laiem ja süüdlane on sel juhul selgelt välja toodud.

Kõigepealt vaatame neid jumalatele suunatud palveid (Singer 2002: 47–69; Klinger 2013: 114–120) ja püüame seejärel leida hetiitide kuninga-koja religioosse kriisi teatud tüüpe ja märke. Oma esimest katkupalvet alustab Muršili pöördumisega jumalate poole järgmiselt:

§ 1. [---] Kõik jumalad, kõik taeva (?) jumalannad, kõik vandejumalad, kõik vandejumalannad, kõik ürgsed jumalad, kõik ürgsed jumalannad, teie jumalad — mäed, jõed, allikad ja maa-alused jõed —, kes olete kutsutud nõukokku, et olla tunnistajateks selles küsimuses. Mina, Muršili,

suurkuningas, teie preester, teie teener, käesolevaga palun teid. Kuulake mind, oo jumalad, mu isandad, asjus, milles ma palun teid! (Singer 2002: 61, CTH 378. I).

Erinevalt Kantuzilist mainib Muršili II oma isa tehtud patte või ebaõigeid tegusid, mis tema arvates olidki jumalate viha ja karistuse põhjuseks. Sellel oletataval karistusel oli muidugi laiem mõju, põhjustades katkuepideemiast tingitud tõsiseid probleeme kogu riigis, kogu Hatimaa rahvale, mitte ainult kuningale ja tema perekonnale. Selle teema tausta selgitamiseks peaksime meenutama olukorda põlvkond enne Muršili II troonile saamist. Nimelt oli Muršili isa Šuppiluliuma I valitsusajal tabanud maad kohutav laastav katk, mis tappis impeeriumis palju inimesi enam kui kahe aastakümne jooksul, samuti pärast Muršili võimuletulekut (Singer 2002: 47). Nagu arvab Houwink ten Cate, mõistis kuningas selle epideemia kulminatsiooni ajal, et jumalikul vihal pidi olema eriline põhjus. Pärast suulist konsultatsiooni algatas ta kuninglikus arhiivis uurimise, mille käigus võeti arhiivist välja vähemalt kaks tahvlit, mida peeti selles küsimuses asjakohasteks (1969: 97).

Ehkki katk jõudis Hatimaale arvatavasti koos Egiptuse sõjavangidega, arvas kuningas Muršili II, et selle tegelik põhjus oli jumalate karistus, pidades seda „lihtsalt jumaliku viha vahendiks“ (Singer 2002: 47). Oma esimeses katkupalves ütleb Muršili, et tema isa Šuppiluliuma I „oli võimust kinni haaranud, oli jumalaid vihastanud“ (Houwink ten Cate 1969: 97) ning jumalad reageerisid tema pattudele ja kuritegudele (Houwink ten Cate 1995–1996: 51–72). Muršili nn teise katkupalve järgi Hati tormijumalale (CTH 378. II, § 3 A, *obv.* 6'–12'; § 4 (*obv.* 13'–24')) põhjustas katku hoopis see, et Šuppiluliuma I jättis ohverduse Eufratile (Mala jõgi) tegemata ning rikkus Kurustamma¹² lepingut. Šuppiluliuma I tegi kaks rünnakut Amqa vastu, mis asus Egiptuse kuningriigi põhjapiiril (Singer 2002: 48), Muršili II kirjeldas oma palves olukorda (CTH 378. II, § 3 A *obv.* 6'–12'; § 4 (*obv.* 13'–24')) päris tabavalt:

¹² Egiptuse ja Hetiidi impeeriumi vahel sõlmitud Kurustamma või Kuruštama leping 15. saj eKr (lepingu sõlmijateks vaarao Tuthmosis III ja hetiidi kuningas Tudhalija I) on säilinud katkenditena. Kurustamma oli piirilinn Egiptuse ja Hetiidi suuriikide vahel. See leping on vanim (osaliselt säilinud) kahe võrdväärse riigi vahel sõlmitud leping, milles egiptlased ja hetiidid sätestasid Hetiidi impeeriumi elanike väljarändamise tagajärjed Kurustammast egiptlaste territooriumile, mh pandi paika ka piiridega seotud küsimused. See leping kehtis seni, kuni hetiidid ei rünnanud Egiptusele kuulunud Amqat (u 1330 eKr).

§ 3 (A *obv.* 6'–12'). Katku teema häiris mind jätkuvalt ja ma uurisin selle kohta jumalalt oraakli kaudu. Ma leidsin kaks vana tahvlit: üks tahvel käsitles Mala jõe rituaali. Varasemad kuningad viisid läbi Mala jõe rituaali, kuid kuna inimesed olid suremas Hatimaal juba minu isa päevil, ei viinud me kunagi läbi Mala jõe rituaali (Singer 2002: 58).

§ 4 (*obv.* 13'–24'). Teine tahvel käsitles Kurustamma linna küsimust: kuidas Hatimaa tormijumal viis Kurustamma mehed Egiptuse territooriumile ja kuidas Hatimaa tormijumal sõlmis lepingu nende ja Hatimaa meeste vahel, nii et nad pandi Hatimaa tormijumala poolt vande alla. Hatimaa ja Egiptuse mehed olid omavahel seotud Hatimaa tormijumala vandega. Aga et Hatimaa mehed said ülekaalu, siis rikkusid Hatimaa mehed järsku jumalate vande. Minu isa¹³ saatis jalaväe ja sõjavankreid ning need ründasid Egiptuse piirimaad, Amqa maad. Ja jälle ta saatis ja jälle nad ründasid. Kui Egiptuse (sõja)mehed hakkasid kartma, tulid nad ja palusid otse mu isalt tema poega (oma maa) kuningaks. Aga kui mu isa neile (oma) poja andis, mõrvasid nad tema. Mu isa oli kohkunud ja ta läks Egiptuse territooriumile, ründas egiptlasi ning hävitas Egiptuse jalaväe ja sõjavankrid (Singer 2002: 58).

Seega vihjab kuningas, et Šuppiluliuma oli jätnud tähelepanuta kõrgemate jõudude õige kummardamise ja lisaks oli vaatamata varem sõlmitud Kurustamma lepingule tunginud reeturlikult Egiptuse vaarao territooriumile.

Teises tekstis (CTH 379), mis on tuntud kui „Muršili viies katku-palve jumalate nõukogule“, kaebabki Muršili II jumalatele oma isa Šuppiluliuma pahategude üle ning juhib tähelepanu sellele, et ajal, mil ta isa ründas Egiptust, oli ta ise alles väike laps ega teadnudki, et tema isa tungis agressiivselt Egiptusesse. Muršili vihjab isegi sellele, et oleks üritanud olukorda parandada, kui tal oleks olnud võimalik seda teha (Singer 2002: 67–68).

Palve „Muršili hümn ja palve Arinna päikesejumalannale“ (CTH 376. A) toob esile veel ühe võimaliku põhjuse, miks katk Hatimaal alguse sai. See oli asjaolu, et Šuppiluliuma I mõrvas seadusliku troonipärija, prints Tudhalija noorema (Singer 2002: 61). Karistusena Šuppiluliuma ebaõiglaste tegude ja pattude eest olid jumalad oma templid hüljanud. Muršili II üritas jumalaid templitesse tagasi saada ja palus neid pidevalt peatada kohutav epideemia, mis on tapnud nii palju inimesi ja sealhulgas

¹³ Šuppiluliuma I.

ka tema enda pereliikmeid. Kuningas ohverdas jumalatele ja pöördus nende poole palvega:

Naaske oma templisse! Ma kutsun teid leiva pakkumise ja joogiohvri abil. Nii et olge rahustatud ja kuulake seda, mida ma teile kosten (Singer 2002: 50).

Kõik kokku oli kuningriigi jaoks ilmselgelt väga suur katsumus, kuid kuningale ka omamoodi isiklik religioosne kriis, mis näitab tõsiseid probleeme kuninga ja Hatimaa jumalate isiklikes suhetes. Jumalad olid eelmise valitseja Šuppiluliuma I tegude pärast vihased ja olid teda karistanud. Šuppiluliuma suri tõepoolest katku kätte nagu ka tema vanem poeg Arnuwanda II, kes suri varsti pärast kuningaks saamist. Muršili II arvates karistasid jumalad ka teda, Šuppiluliuma I nooremat poega, kes aga polnud midagi valesti teinud. See oli põhjus, miks meeleheitel Muršili II oma mitmes palves pöördus jumalate poole ja püüdis pidevalt andestust ja armu saada. Ta kirjeldas kohutavat olukorda Hetiidi riigis, kaebas pidevalt, et varem jumalate heaks töötanud inimesed on nüüd surnud, ja kurtis, et kogu maad laastab karm epideemia:

§ 6 [---] Oo, jumalad, mida te teinud olete!? Te lubasite katku Hatimaale ja terve Hatimaa sureb (nüüd). Keegi ei valmista enam ette leiva ja veiniohvreid. Adramehed (kündjad), kes töötasid jumalate põldudel, on (nüüd) surnud, nii et nad ei tööta ega korista jumalate põldudel. Veskinaised, kes tegid jumalate jaoks ohverdusleiba, on (nüüd) surnud, nii et nad enam ei tee jumalatele ohverdusleibu.

§ 7 [---] veisekarjused ja karjatara ning lambaaediku karjused, kelle aedikutest nad valisid ohverdusveiseid ja lambaid, on (nüüd) surnud, nii et karjatarad ja lambaaedikud on hooletusse jäetud. Nii on juhtunud, et ohverdusleib, veiniohvrid ja loomade ohverdamine on lakanud. [---] Jumalad, halastage Hatimaa peale! Ühelt poolt surub seda alla katk, teiselt poolt aga vaenulikkus. Vasall(riigid), mis ümbritsevad Hatimaad — Mittani ja Arzawa riigid on kõik sõjajalal ega austa jumalaid.¹⁴ Nad astusid üle jumalate vandest ning tahavad rüüstata jumalate templeid. Saagu see jumalate kättemaksu lisapõhjuseks: pöörake katk, pöörake vaenulikkus ja pöörake näljahäda ning karm palavik Mittani ja Arzawa

¹⁴ Arzawa asus Lääne-Anatoolias, Mittani aga Ida-Anatoolia ja Põhja-Süüria aladel. Need riigid olid Hetiidi kuningriigist sõltuvad vasallriigid.

poole. Vaenulikud (sõdivad) maad on puhanud, Hatimaa on aga kurnatud maa. Vabastatagu kurnatud maa, vangistatagu katkuga aga puhanud maa (Singer 2002: 52, CTH 376.A).

Muršili II uskus, et oma isa toimepandud ülekohtuste tegude tõttu pidi peale tema ja ta kuningliku pere kannatama kogu Hatimaa rahvas, kes polnud kindlasti nii julma saatust väärinud. Pealegi oli kättemaks osaliselt pöördunud jumalate endi vastu, sest inimeste surm peatas jumalatele annetamise, mis omakorda oleks võinud jumalikku viha veelgi tugevdada. Kuningas proovis seda probleemi lahendada, ta palvetas jumalate poole ja püüdis rikkalikke ohvriande tuues tagasi saada nende poolehoidu ja tuge nii endale, oma perekonnale kui ka kogu rahvale.

Kriisid, jumalad ja vastutus: diskussioon

Kantuzili palve ja Muršili II katkupalved näitavad tõsiseid probleeme inimeste (valitseja) ning jumala(te) vahelistes suhetes. See võis olla isiklik kriis nagu preestri ja printsi Kantuzili puhul, kui jumalus mingil põhjusel vihastas ning karistas Kantuzilit isiklikult. Kuid see võis olla keerukam teema nagu Muršili II juhtumi puhul, kui jumalad vihastasid ja hülgasid oma pühapaigad ning karistasid katkuga mitte ainult valitsejat ja tema perekonda, vaid ka kogu riiki ning selle inimesi. Jumalate vastuse puudumist kuninga (Muršili II) palvetele ja taotlustele võib pidada inimese isiklikuks kriisiks suhetes oma jumalaga. Ohvrite toomise ja palvete abil püüdis inimene (preester, kuningas) jumalalt (jumalatelt) enda, oma perekonna ja rahva jaoks armu ning andestust paluda. Kantuzili ja Muršili II probleemide päritolu näib olevat siiski erinev. Kantuzili mured olid puhtalt isiklikud — tema jumal „ei anna tegutsemisvõimet“. Teda karistati teadmata mille eest ja ta arvas, et pole milleski süüdi, sest ei rikkunud kunagi mitte ühtegi jumala reeglit ega antud vannet. Kantuzilit karistas ja tema hülgas ainult ta enda isiklik jumal (päikesejumal).

Muršili II küsimus oli palju sügavam, keerulisem ja samal ajal ka üldisem, sest kõik Hati jumalad hülgasid oma pühapaigad ja karistasid kogu Hati rahvast, mitte ainult kuningat ning tema perekonda. Muršili II uskus, et teda ja tema maad karistati tema isa Šuppiluliuma I väärtegade

ja pattude tõttu. Põhjuseks võis olla prints Tudhalija noorema mõrvamine Šuppiluliuma poolt ja jumalad võisid saada vihaseks ka seetõttu, et Šuppiluliuma I oli ilma jumalate heakskiiduta tunginud Egiptusesse. Karistusel oli laiem mõju — ei kannatanud üksnes Šuppiluliuma I, kes suri katku, vaid kogu tema perekond. Pealegi mõjutas katkuepideemia kogu Hatimaad mitu aastakümnet järjest.

Siin käsitletud hetitide näidetes on näha sarnaseid paralleele teiste muistse Lähis-Ida kultuuridega. „Kantuzili palvet“ saab hõlpsasti võrrelda Vana Testamendi Iiobi raamatus kirjeldatud kriisiga, kus kangelane Iiob oli „täiuslik ja sirgjooneline, jumalat kartev ja kurja eirav“ (Iiob 1:1), kuid peab siiski silmitsi seisma kohutavate kannatustega. Iiobi raamat peegeldab ilmselt juudi teoloogia kriisi, mida on sama raske dateerida kui raamatut ennastki. (Kaiser 1994: 73–74; Smend 1996: 218; Iiobi raamat 2013: 27). Iiobi lugu muudab küsitavaks Vanas Idas laialt levinud mõtteviisi, mille järgi patu eest karistatakse ja kuulekuse eest Jumalale tasutakse; Iisraeli usundis rõhutas seda uskumust eriti niinimetatud deuteronomistlik teoloogia.¹⁵

Sarnasus „Akadi needuse“ ja „Weidneri kroonikaga“, Mesopotaamia tuntud kirjandustekstidega, mis pärinevad III aastatuhande lõpust ja II aastatuhande algusest eKr, on ilmselge.¹⁶ Legendi järgi olevat „Akadi needuses“ Akadi kuningas Narām-Su'en (2254–2118 eKr) mässanud jumalike normide ja reeglite vastu ning hiljem karistasid teda kõik Sumeri ja Akadi suurjumalad (Sazonov 2010). Narām-Su'en oli seega esindatud kui õigusrikkuja, patune ja üleolev üleastuja (saksa k *Unheilherrscher*),

¹⁵ Teine näide judaismi kriisist on seotud Makkabite sõjaga (167–160 eKr). Selle ülestõusu ajal Antiochos IV Epiphanese (valitsusaeg 175–164 eKr) helleniseerimise poliitika vastu (Hengel 1988: 503–564; Hyldahl 1990: 188–203) kaotas elu palju juute, neid mõrvati oma usu tõttu. Tol ajal kehtis veel uskumus, mille järgi oleksid kõik inimesed juba selles maailmas oma karistuse või preemia saanud, sest pärast surma oli allilmas ainult varjude elu. Seepärast küsiti, kuidas siis märtritele usu eest tasutakse. Sellele küsimusele leiab vastuse judaismi uuest religioosest liikumisest apokalüptikast, mille järgi juudi märtrid tõusevad surnust üles ja saavad Jumalalt tasu uues maailmas (Russell 1986). Surnust ülestõusmise sõnum on esimest korda dokumenteeritud Vana Testamendi Taanieli raamatus (Fohrer 1997: 254), mis pärineb otseselt Makkabite sõja ajast (Kaiser 1994 II: 163. Vt ka uskumuste kohta ülestõusmisest Vanas Testamendis: Kaiser 2003: 308–342).

¹⁶ Vt Fink 2012: 67–97.

kes põhjustas oma maale needuse ja karistuse ning rahva kannatused.¹⁷ Narām-Su'eni jumalakartmatu tegevus panid jumalad hülgama ka pühapaigad ning templid¹⁸ ja seeläbi terve Akadi impeeriumi nagu ka Šuppiluliuma teod, mis on kirjas Muršili II palvetes.

Kirjandus

Annus, Amar; **Lenzi**, Alan 2010. *Ludlul Bēl Nēmeqi: The Standard Babylonian Poem of the Righteous Sufferer*. (State Archives of Assyria Cuneiform Texts 7.) Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project

Beckman, Gary 2009. Hittite literature. — Carl S. Ehrlich (Ed.). *From an Antique Land. An Introduction to Ancient Near Eastern Literature*. Rowman & Littlefield Publishers, pp. 215–254

Cate, Houwink ten. 1969. Hittite royal prayers. — *Numen*, Vol. 16, Fasc. 2, pp. 81–98

Cate Houwink ten, H. J. Philo 1995–1996. The Genealogy of Mursilis II. The difference between a legalistic and a genealogical approach to the descent of Suppiluliumas I. — *Jaarbericht van het Vooraziatisch-Egyptisch Genootschap "Ex Oriente Lux"*, 34, pp. 51–72

Edzard, Dietz-Otto 1989. Das "Wort im Ekur" oder Perepetie in "Fluch über Akkade". — H. Behrens, D. Loding, M. T. Roth (eds.). *Dumu-E2-DUB-BA-A, Studies in Honor of Åke Sjöberg*. (Occasional Publications of the Samuel Noah Kramer Fund, 11) Philadelphia, pp. 99–105

Espak, Peeter 2008. Su'en-šamuhi kiri jumal Enkile: Monoteistlikke algeid sumeri tekstides. — *Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi Aastaraamat 2007*, Tartu: Eesti Akadeemiline Orientaalselts, lk 66–75

ETCSL = Black, J. A.; Cunningham, G.; Ebeling, J.; Flückiger-Hawker, E.; Robson, E.; Taylor, J. and Zólyomi, G. *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>). Oxford 1998–

Fauth, Wolfgang 1979. Sonnengottheit (d.UTU) und "Königliche Sonne" (d.UTU-ši) bei den Hethitern. — *Ugarit-Forschungen*, Bd. 11, S. 227–263

¹⁷ Edzard 1989: 99–105; Sazonov 2010: 112–126; ETCSL, c. 2.5.5.1, <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/section2/tr215.htm> (The Cursing of Agade); „Weidenri kroonika“ vt Grayson 1975: 145–151.

¹⁸ Vt jumaliku hülgamise kohta Johandi 2016.

Fink, Sebastian 2012. Die Frage nach der Gerechtigkeit Gottes im Alten Orient. — *KASKAL* 9, S. 67–97

Fohrer, Georg 1997. Iisraeli usundi ajalugu. (Teoloogiline raamatukogu.) Tlk Kalle Kasemaa Tartu: Greif

Foster, Benjamin R. 2005. The Poem of the righteous sufferer. — *Before the Muses. An Anthology of Akkadian literature*. Third edition, Bethesda: CDL Press, pp. 392–409

Gerhards, Meik 2011. Lob des unverständlichen Gottes. Annäherung an die babylonische Dichtung Ludlul bēl nēmeqi. In: M. Gerhards, Der undefinierbare Gott. — *Rostocker Theologische Studien* 24, S. 93–152

Gilan, Amir 2019. Religious Convergence in Hittite Anatolia: The case of Kizzuwarna. — S. Blakely, B. J. Collins (eds.). *Religious Convergence in the Ancient Mediterranean*, Atlanta: Lockwood Press, pp. 173–190

Grayson, Albert Kirk 1975. Assyrian and Babylonian chronicles (*Texts from Cuneiform Sources* 5.). Locust Valley, New York: J. J. Augustin Publisher

Haas, Volkert 1994. *Geschichte der hethitischen Religion*. Leiden, New York, Köln: E. J. Brill

Hengel, Martin 1988. *Judentum und Hellenismus. Studien zu ihrer Begegnung unter besonderer Berücksichtigung Palästinas bis zur Mitte des 2. Jh.s. v. Chr.* Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen 1988, S. 503–564.

Horowitz, Wayne, Wilfred G. Lambert 2002. A new exemplar of Ludlul Bēl Nēmeqi tablet I from Birmingham. — *Iraq* 64, pp. 237–245

Hout, Theo van den 1998. The Purity of Kingship: An Edition of CTH 569 and Related Hittite Oracle Inquiries of Tutḫaliya IV. (DMOA 25). Leiden

Hyldahl, Niels 1990. The Maccabean rebellion and the question of hellenization. — Per Bilde, Troels Engberg-Pedersen, Lise Hannestad and Jan Zahle (eds.), *Religion and Religious Practice in the Seleucid Kingdom*. Aarhus: Aarhus University Press, pp. 188–203

Iiobi raamat 2013. Tõlkinud ja kommenteerinud Urmas Nõmmik. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Johandi, Andreas 2016. The motif of divine abandonment in some Mesopotamian texts featuring the God Marduk. — Thomas R. Kämmerer, Mait Kõiv, Vladimir, Sazonov (eds.). *Kings, Gods and People: Establishing Monarchies in the Ancient World*. Münster: Ugarit Verlag, pp. 135–186

Kaiser, Otto 1994. *Grundriß der Einleitung in die kanonischen und deuterokanonischen Schriften des Alten Testaments. Band 2: Die prophetischen Werke*, Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus

Kaiser, Otto 1994. *Grundriß der Einleitung in die kanonischen und deuterokanonischen Schriften des Alten Testaments. Band 3: Die poetischen und weisheitlichen Werke*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus.

Kaiser, Otto 2003. *Der Gott des Alten Testaments. Theologie des AT 3: Jahves Gerechtigkeit*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht

Klinger, Jörg. 2013. Die Pestgebete Muršilis II. (CTH 378). — B. Janowski, D. Schwemer (eds.). — *Hymnen, Klagelieder und Gebete* (TUAT NF 7). Gütersloh, S. 114–120

Klein, Jacob 2006. Man and his god: A wisdom poem or a cultic lament? — P. Michalowski, N. Veldhuis (eds.). *Approaches to Sumerian literature: Studies in honour of Stip (H. L.J. Vanstiphout)*. (Cuneiform Monographs 35.) Leiden, pp. 123–143

Kramer, Samuel Noah 1969. 'Man and his god': A Sumerian variation on the 'Job' motif. — M. Noth, D. W. Thomas (eds.). *Wisdom in Israel and in the Ancient Near East Presented to Professor Harold Henry Rowley*. VTS 3. Leiden, pp. 170–182

Metcalf, Christopher 2015. Old Babylonian religious poetry in Anatolia: From Solar Hymn to Plague Prayer. — *Zeitschrift für Assyriologie*, Vol. 105 (1), pp. 42–53

Oshima, Takayoshi 2013. *The Babylonian Theodicy. Introduction, Cuneiform Text and Transliteration with a Translation, Glossary and Commentary*. — The Neo-Assyrian Text Corpus Project. SAACT IX. Winona Lake: Eisenbrauns

Popko, Maciej 1995. *Religions of Asia Minor*, Warsaw: Acad. Publ. Dialog

Popko, Maciej 2009. *Arinna: Eine heilige Stadt der Hethiter*. (Studien zu den Boğazköy-Texten 50.) Wiesbaden

Russell, David 1986. *From Early Judaism to Early Church*. Philadelphia: Fortress Press

Sazonov, Vladimir. 2010. Mõningad märkused neetud Akkadi kuninga karistamise legendide kohta. — *Usuteaduslik Ajakiri*, nr 2, lk 112–126

Sanders, Ed Parish 1977. *Paul and Palestinian Judaism: A Comparison of Patterns of Religion*. Minneapolis: Fortress Press

Schäfer, Peter 2010. *Geschichte der Juden in der Antike: Die Juden Palästinas von Alexander dem Großen bis zur arabischen Eroberung*. Tübingen: Mohr Siebeck

Schnelle, Udo 2003. *Paulus: Leben und Denken*. Berlin — New York: Walter de Gruyter

Schwemer, Daniel 2013. Gebete an den Sonnengott und den persönlichen Schutzgott (CTH 372–74) — B. Janowski, D. Schwemer (eds.). *Hymnen, Klagelieder und Gebete*. TUAT NF 7. Gütersloh, S. 105–114

Schwemer, Daniel 2015. Hittite prayers to the Sun-god for appeasing an angry personal god: A critical edition of CTH 372–74 (with a glossary by Ch. Steitler). — M. Jaques (ed.). *Mon dieu qu'ai-je fait? Les diğir-ša-dab(5)-ba et la piété privée en Mésopotamie* (Orbis Biblicus et Orientalis 273.) Fribourg – Göttingen, pp. 349–93, 421–57

Singer, Itamar 2002. *Hittite Prayers* (Society of Biblical Literature. Writings from the Ancient World 11.) Atlanta, Georgia: Brill

Smend, Rudolf 1996. *Vana Testamendi tekkelugu*. Tlk Kalle Kasemaa. Tartu: Greif.

Steitler, Charles W. 2017. *The Solar Deities of Bronze Age Anatolia. Studies in Texts of the Early Hittite Kingdom* (StBoT 62). Wiesbaden: Harrassowitz

Yoshida, Daisuke 1996. *Untersuchungen zu den Sonnengöttheiten bei den Hethitern: Schwurgötterliste, helfende Gottheit, Feste (Texte Der Hethiter)*. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter